

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКСПЕРТНОГО ОЦІНЮВАННЯ СТРАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

У статті розкрито особливості проведення експертного оцінювання страхової діяльності та запропоновано алгоритм, за яким детально визначаються показники експертів страхування в Україні.

Ключові слова: експертне оцінювання, процедура, алгоритм, експерт, інструментарій оцінювання.

Останнє десятиріччя позначилося виникненням азіатської фінансової кризи, яка певною мірою зачепила всіх, але найбільше – країни азійського регіону та країни СНД. Потім, після тривалого економічного піднесення та зростання обсягів і цін на світових ринках товарів, робіт і послуг, влітку 2007 р. розпочалася іпотечна криза у США, яка згодом переросла у світову фінансову та економічну кризу.

Західні вчені-економісти, прибічники циклічного розвитку світового господарства, прогнозують повторення сучасної фінансової кризи через десять років – у 2018 р. Отже, щоб знизити негативні наслідки впливу фінансової кризи, спрогнозувати, передбачити її повторення, аби бути максимально готовим до неї в майбутньому, потрібен комплексний аналіз об'єктивних та суб'єктивних її передумов. Серед великої кількості методів подібного аналізу нині найчастіше застосовують експертне оцінювання. Воно придатне для випадків, коли немає достатньої інформації для дослідження того чи іншого економічного явища, процесу і виявлення факторів, що спричинили відхилення.

Експертну оцінку здійснюють спеціалісти-експерти у вигляді кваліфікованого аргументованого висновку про ту чи ту ситуацію (наприклад, щодо подальшої стратегії розвитку страхової галузі).

Щоб одержати якісні оцінки, до участі в експертизі залучають спеціалістів, які мають високий професійний рівень та практичний досвід з тієї чи іншої проблеми і можуть адекватно висвітлити тенденції розвитку аналізованого економічного явища. Іноді для цього використовують анкетування, на базі якого оцінюється фактичний стан досліджуваного економічного об'єкта і дається прогноз на майбутнє.

Об'єктивність результату будь-якого прикладного дослідження безпосередньо залежить від конструктивності процедур і їх алгоритмізації. Хоча регламентація процедур експертного

оцінювання всебічно описана у науково-методичній літературі, процес удосконалення та конкретизації цієї проблеми в дослідженнях страхової галузі триває. Актуальність цих розробок передусім визначається швидкими темпами розвитку технологізації аналітичних і оцінювальних методик у страховій діяльності та запитам громадськості не лише щодо результатів функціонування певних страхових компаній, а й щодо самої організації експертного оцінювання та виділення правдивих експертних думок.

Розглянемо трактування понять, пов'язаних з експертним оцінюванням. Термін «процедура» трактується як встановлення порядку дій для проведення певних операцій чи науково-практичної діяльності [10]; визначена послідовність пізнавальних і організаційних заходів чи дій під час застосування обраного методу до якогось складного об'єкта дослідження; модифіковані форми методу, які відповідають специфіці предметної сфери науки та об'єкта дослідження [3]. Процедурами називають також інструментарій експертного оцінювання: рецензування, інтерв'ювання, анкетування [11]. Сукупність методів і процедур становлять методiku [3, 73]. Близьким до розгляданого є поняття «алгоритм» – чітко задана послідовність виконання тих чи інших дій, змін, обчислень щодо окремих об'єктів чи їх сукупності [10, 158]. Сутнісний зв'язок між поняттями «процедура» та «алгоритм» є діалектичним. Тобто процедури – це етапи експертного оцінювання. Алгоритми, своєю чергою, – це конкретні дії для виконання кожного етапу.

Існують різні підходи до процедур оцінювання. Зокрема, за умови операційного підходу вибирається критерій, згідно з яким необхідно оцінювати ступінь ефективності того чи іншого способу дії; далі розглядається перелік можливих способів дій; потім ураховуються прогнозовані та випадкові умови; останній крок – береться до уваги характер досліджуваного об'єкта (суб'єкта), його можлива протидія [12].

Процедури страхового експертного оцінювання аналогічні процедурам будь-якого оцінювання, а також проведенню соціально-психологічних, психологічних, психолого-педагогічних, соціологічних досліджень.

Якщо експертиза проводиться на замовлення страхової компанії, тобто має характер «страхового» аудиту, у змісті процедур передбачено укладання договору, який визначав би предмет такого аудиту, технічні умови, терміни виконання, порядок здачі-прийому роботи, відповідальність сторін, можливість дострокового договору, порядок розгляду спірних ситуацій, додаткові послуги, юридичні адреси та банківські реквізити сторін [1]. Проаналізуємо питання побудови оцінювання. Наприклад, В. І. Маслов алгоритм процедури оцінювання буде у такому порядку: формулювання мети і завдань; добирання інформації, необхідної для оцінювання; розробка програми (плану роботи) оцінювальної діяльності; відбір виконавців та їх інструктаж; організація здійснення контрольної діяльності; збирання, систематизація, первісний аналіз інформації; узагальнення підсумкової інформації та її аналіз; розробка пропозицій щодо покращення справ та їх документальне оформлення [6].

Досить детально алгоритмізує процедури експертного оцінювання В. С. Черепанов [7]. Він виділяє підготовчий етап, етапи діяльності робочої групи, експертної комісії, технічної групи і заключний етап. Відмінність такого підходу (порівняно з іншими) полягає в тому, що пропонується структура процедур за повним циклом дослідження. Наприклад, один з алгоритмів етапу робочої групи передбачає проведення пілотного дослідження із подальшим дороблянням системи критеріїв, анкет і методики відбору експертів. Однак питання формування гіпотетичних оцінок не розглядається. Не досить чітко представлений алгоритм заключного етапу, не визначено ролі та місця самооцінок страхових компаній. Проте, незважаючи на зазначене, ці процедурні алгоритми до цього часу слугують орієнтиром у побудові моделей системи технологій експертного оцінювання.

Т. Г. Новикова процедури експертного оцінювання інновацій описує за такою схемою: реєстрація заявки на експертну діяльність; вибір та узгодженість експертної групи; узгодженість й обумовленість термінів проведення експертизи; проведення експертизи і підготовка експертного висновку; визначення можливостей наступної реалізації інновації [8]. Характерною рисою цих експертних процедур є те, що автор детально розписала функції всіх суб'єктів експертного оцінювання і сформулювала вимоги до структури експертних висновків, що точніше визначає тематику експертного оцінювання в галузі страху-

вання та дає можливості для подальшого його застосування.

З погляду Л. І. Даниленко, на процедуру експертного оцінювання впливає характер експертизи. Зокрема, за умови емпіричного характеру здійснюється опис, аналіз і діагноз, а наукового (теоретичного) – процедура відображає повний цикл вивчення страхової діяльності [7].

Аналізуючи інші дослідження з експертного оцінювання, простежуємо тотожність його основних процедурних елементів: підготовчий, організаційний і заключний етапи. Дослідники лише варіюють алгоритмічні дії всередині кожного етапу відповідно до концепцій експертного оцінювання і специфічних організаційних засад кожного.

Крім загальноприйнятих технологічних процедур, вирізняють процедурні елементи, які застосовує безпосередньо експерт. Зокрема, йдеться про процедури інтерпретаційні (виявлення значення об'єкта) та герменевтичні (виявлення смислу, занурення в поняття). Використання цих процедур зумовлене тим, що завдання експерта полягає «не просто в дескрипції (описі) досліджуваної предметної ділянки, а в тому, щоб дана дескрипція була виражена в аксіологічних поняттях, тобто в термінах ціннісних висловлювань» [9, 151].

Одна із процедур, яка ще мало представлена у публікаціях, – обумовлення прав та обов'язків експертів. Незважаючи на те, що вони законодавчо закріплені, у кожному окремому випадку ці поняття можуть конкретизуватись. Важлива процедура експертного оцінювання – опитування експертів, яку М. М. Китаєв називає складною та делікатною науковою роботою, а не просто способом отримання загальних суджень [4]. Успішне проведення експертного оцінювання залежить також від створення психологічного мікроклімату в процесі опитування, забезпечення зацікавленого і активного ставлення фахівців до результатів експертизи. Слушною є думка С. Б. Кримського про те, що найчастіше вартісним є не сам процес формування групової оцінки, а правомірність результату цього процесу [3, 117].

Отже, у розробках з експертного оцінювання наявний процедурний алгоритм як сукупність послідовних дій певного етапу; алгоритм процедур як встановлений порядок формування етапів, які, своєю чергою, включають систему конкретних послідовних дій.

Обумовлення і прийняття алгоритму процедур експертизи здійснюється на підготовчому етапі. До їх формування застосовують два загальноприйняті концептуальні підходи: побудова моделі явища чи процесу, який досліджується, до початку експертного оцінювання і в ході вивчення суті об'єкта дослідження [4].

Після реалізації процедур вимірювання та експертного оцінювання рекомендують проводити аналіз процедур, їх нормоконтроль, а також виокремлювати певні еталони процедур, дій, обставин, умов їх виконання [5].

Таким чином, у наукових працях усебічно розглянуто формування процедур та алгоритмів експертного оцінювання. Однак управлінська практика в системі страхування і далі потребує прикладних досліджень у напрямі уніфікації, нормоконтролю, виділення та деталізації структурних елементів, поглиблення технологічних аспектів, обумовлення функцій суб'єктів у всіх процедурних алгоритмах експертного оцінювання.

На основі проаналізованих джерел доходимо висновку про обумовлення трьох типів процедур експертизи: доекспертних, власне експертних і післяекспертних. У перші із зазначених процедур входять вибір та ідентифікація об'єкта, формування цілепокладання, вибір суб'єктів та обґрунтування їх функцій у кожному процедурному алгоритмі, обумовлення прав та обов'язків експертів, інструментарію, укладання процедурних алгоритмів та їх нормоконтроль, розробка системи технологій, формування системи параметрів, показників, критеріїв оцінювання.

Власне експертні процедури включають вибір і групування об'єктів, їх опис, збирання самооцінок, формування гіпотетичних оцінок, індивідуальні й групові експертні оцінки об'єктів за системами параметрів, показників і критеріїв оцінювання, узгодження групових оцінок, вибір та оцінка рекомендацій, побудову прогностичних моделей розвитку об'єктів. Такі процедури, як прийняття рішень на основі експертних оцінок, що включають вибір способів розвитку об'єкта, формування політики та цілепокладання на основі експертних оцінок у страховій діяльності, консультування, вважають післяекспертними.

Вибір процедур може залежати від таких чинників:

- кваліфікації експертів (фахівцям можуть запропонувати схему проведення, а можуть довірити самим її розробити);
- рівня стартової (наявної) представленої інформації (страхові компанії або замовники експертного оцінювання надають повну інформацію, часткову, або не надають зовсім);
- мети експертизи (підтвердити реальність наявної інформації, відхилити інформацію як нереальну, доповнити інформацію новими даними частково; збирання, обробка та експертні висновки здійснюються самими експертами);
- методів оцінювання.

Елементами технологізації процедур експертного оцінювання є таблиці, протоколи, діагностичні карти, кваліметричні моделі.

Алгоритм процедур експертного оцінювання локальних чи комплексних аспектів страхової галузі можна представити за такими етапами:

1. Ідентифікація об'єкта експертизи; окреслення меж параметрів цього об'єкта.
2. Виділення основних ознак об'єкта з позицій системного підходу та складання його описової моделі. Розпізнавання параметрів статичного чи динамічного станів об'єкта.
3. Чітка регламентація часових параметрів у експертному дослідженні, зокрема: оцінка динаміки розвитку об'єкта в заданих часових межах на основі моніторингових досліджень; оцінка результату страхового проекту чи системи у фіксований момент часу; оцінка ефективності страхової-перестрахової діяльності за певний проміжок часу тощо.
4. Обумовлення цілепокладання експертного оцінювання, побудова дерева цілей.
5. Відбір, оцінка, підготовка експертів та формування експертної групи.
6. Укладання, адаптування або вибір еталонної моделі системи показників і критеріїв оцінювання.
7. Вибір моделі оцінювання об'єкта: кваліметричної, шкально-критеріальної, критеріально-емпіричної.
8. Обумовлення процедурних моментів кожного етапу експертного оцінювання та їх нормоконтроль.
9. Відбір та експертна оцінка інструментарію дослідження.
10. Збирання та аналіз індивідуальних експертних оцінок.
11. Застосування методик отримання узгоджених колективних експертних оцінок.
12. Розробка пакета рекомендацій, вибір та оцінка пакета.
13. Прогнозування розвитку системи страхування.
14. Прийняття управлінських рішень та формування цілепокладання способів розвитку страхової діяльності.

Для кожної з названих процедур розробляється відповідний алгоритм дій.

Можна виділити кілька підходів до проектування процедурних етапів для отримання індивідуальної експертної оцінки:

- експертні висновки готуються лише на основі поданих статистичних та емпіричних даних на ґрунті нормовідповідності;
- експерт сам діагностує об'єкт дослідження і за власною моделлю показників готує експертні висновки;
- експерт називає набір діагностичних ознак, необхідних йому для експертного висновку і чекає їх отримання.

Розглядаючи експертне оцінювання не із

системного, а з діяльнісного боку, доцільно всі процедури розписати за компонентами, наведеними у табл. 1. Структурування процедур та побудова алгоритмів експертного оцінювання допомагає передбачити функції всіх суб'єктів експертного оцінювання, визначати підходи, пріоритети в оцінюванні, регламентувати поведінку експертів, уникати впливу суб'єктивних факторів, посилювати організаторські аспекти, оптимізувати експертну діяльність у часі.

Таким чином, можемо зробити висновок, що процедури та алгоритми – вагомні інструменти оцінювання, відмінність між якими не значна. Тому можна говорити про алгоритмічні процедури, якщо вони мають ознаки алгоритмів. Ра-

зом із тим, варто використовувати і поняття «процедурний алгоритм», тобто частину процедури, яка містить певну сукупність послідовності дій. Процедури експертного оцінювання загальновідомі, оскільки містяться у всіх видах експертиз. Алгоритми експертного оцінювання страхування відображені в алгоритмах побудови критеріїв, систем показників, методів індивідуальної та групової експертних оцінок. Однак алгоритмізація процедур у страховій діяльності потребує подальшого вдосконалення, наповнення етапів конкретним функціональним змістом, чіткого розмежування управлінських функцій суб'єктів експертного оцінювання у процедурах і алгоритмах.

Таблиця 1. Процедурна структура компонентів експертного оцінювання

Компонент	Структура компонентів
Змістовий	Розробка методології, концептуалізація ідей, формування науково-методичного супроводу; методики оцінювання; норм, стандартів, мір; змісту показників, параметрів; оформлення прогностичних результатів; обумовлення прав та обов'язків експертів
Структурний	Структурування експертного оцінювання; виділення його домінант і пріоритетів; вибір суб'єктів, об'єктів, предмета, характеру і підстав; обумовлення критеріїв відбору цілей, процедур, засобів, кінцевого продукту
Діагностичний	Відбір експертів, підготовка та організація діагностування об'єктів; встановлення вибірки об'єктів експертного оцінювання.
Інструментальний	Пошук, адаптування, розробка інструментарію оцінювання; експертиза інструментарію та його апробація; застосування для експертного оцінювання
Процедурний	Розробка етапів процедур на основі обраної моделі експертного оцінювання; планування й формування цілей кожного етапу; алгоритмізація окремих кроків; (наприклад, алгоритми оцінки базового комплексного показника, формування дерева цілей експертизи); аналіз та оцінка проведених процедур і нормоконтроль
Діяльнісний	Організація процесу експертного оцінювання на основі змістового, структурного, діагностичного, інструментального, процедурного компонентів моделі системи технологій експертного оцінювання
Результативний	Формування експертних висновків, узгодження експертних оцінок, підготовка прогностичної моделі об'єкта експертного оцінювання та рекомендацій щодо його розвитку

1. Страховий ринок України : стан та перспективи розвитку : [монографія] / А. А. Мазаракі, С. О. Булгакова, С. І. Василенко, В. В. Тринчук та ін. – К. : КНЕУ. – 2007. – 460 с.
2. Конішчук М. В. Дослідження ринку страхових послуг / М. В. Конішчук // Маркетинг в Україні. – 2008. – С.145–148.
3. Экспертные оценки в социологических исследованиях. / С. Б. Крымский, Б. Б. Жилин, В. И. Паниотто и др.; Отв. ред. С. Б. Крымский; АН УССР, Ин-т философии. – К. : Наук. думка, 1990. – 320 с.
4. Китаев Н. Н. Групповые экспертные оценки / Н. Н. Китаев – М. : Знание, 1975. – 64 с.
5. Лобашев В. Д. Характеристики процессов и элементов оценивания / В. Д. Лобашев, И. В. Лобашев // Стандарты и мониторинг. – 2005. – № 5. – С. 23–30.
6. Базилевич В. Д. Нова парадигма страхування в умовах глобалізації. Збірник наукових праць. – Економіка / В. Д. Базилевич – Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – Київ, 2006. – С. 186.
7. Науково-організаційні основи експертизи інноваційної діяльності в регіоні : Науково-методичний посібник / Даниленко Л. І., Паламарчук В. Ф., Зайченко О. І. та ін. / За ред. Л. І. Даниленко. – К. : Логос, 2006. – 196 с.
8. Новикова Т. Г. Теоретические подходы к технологии экспертизы инновационных проектов / Т. Г. Новикова // Школьные технологии. – 2002. – № 1. – С. 161–169.
9. Оноприенко В. И. Экспертная деятельность как феномен культуры / В. И. Оноприенко, Л. В. Рыжко // Наука і наукознавство. – 1994. – № 1–2. – С. 150–156.
10. Фидельман Г. Альтернативный менеджмент. На пути к глобальной эффективности / Г. Фидельман – Москва : Из-во Анкил, 2007. – С. 236.
11. Соловйов В. П. Методологические и информационно-технологические аспекты экспертного оценивания в сфере научно-технической деятельности / В. П. Соловйов, О. И. Ткаченко // Наука і наукознавство. – 1994. – № 1–2. – С. 156–166.
12. Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України (офіційний сайт). – Режим доступу : <http://dfp.gov.ua>. – Назва з екрана.

V. Sapega

METHODOLOGICAL ASPECTS OF EXPERT EVALUATION OF INSURANCE IN UKRAINE

The features of the expert evaluation of insurance are determined and the algorithm for the detail definition of the insurance indicators in Ukraine.

Keywords: expert assessment, procedures, algorithms, expert evaluation tools.

УДК 336.64

Стадник І. Р.

ФІНАНСОВІ РИЗИКИ ПІДПРИЄМСТВА ТА МЕТОДИ ЇХ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ

Світова криза значно посилила вплив фінансових ризиків на діяльність і фінансові результати підприємств. У статті проаналізовано сутність, природу та види фінансових ризиків. Також розглянуто ефективні способи їх нейтралізації, зокрема страхування у страхових організаціях і проблеми застосування цього способу в Україні.

Ключові слова: фінансова діяльність підприємства, фінансові ризики, управління фінансовими ризиками, диверсифікація, хеджування, страхування.

Вступ. Світова фінансова криза разом із тим, що посилила вплив фінансових ризиків на діяльність підприємств, стимулювала теоретичні дослідження сутності фінансових ризиків, їх природи і форм прояву задля вироблення підходів до реалізації підприємствами ефективних заходів щодо запобігання, а також шляхів нейтралізації цього виду ризиків. Окрім цього, зважаючи на те, що внутрішні механізми нейтралізації фінансових ризиків виявляються досить неефективними та недостатніми для стабілізації фінансового стану на рівні окремого підприємства, зростає увага до страхування фінансових ризиків у страхових організаціях та пов'язаних з цим проблем в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій та навчальній літературі немає однозначного підходу до визначення сутності, значення й природи фінансових ризиків. Наприклад, І. Бланк виділяє фінансові ризики в окрему групу, що входить до загального «портфеля ризиків» підприємства [2]. Л. Коваленко пов'язує виникнення фінансових ризиків не лише з фінансовою діяльністю підприємства, а й з виробничою та комерційною [5]. Також сутності

фінансових ризиків та дослідженню ефективних шляхів їх нейтралізації присвячено праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як А. М. Поддєрьогін, І. Т. Балабанов, В. В. Вітлінський, Р. Н. Холт, В. Дольде та ін. Т. В. Яворська, Р. Н. Холт [7], М. О. Романенко, В. Л. Фесюк вивчають проблеми страхування фінансових ризиків в Україні. Проте на сьогоднішній день в умовах фінансової кризи питання аналізу фінансових ризиків та виявлення ефективних методів їх нейтралізації недостатньо висвітлене, а тому потребує подальших наукових досліджень у цій сфері.

Мета роботи полягає у вивченні сутності фінансових ризиків і причин їх виникнення, аналізі динаміки страхування фінансових ризиків підприємств в Україні та проблем, пов'язаних із цим видом нейтралізації ризиків.

Виклад основного матеріалу. Дослідження сутності та природи фінансових ризиків важливе як у теоретичному, так і практичному аспектах. Насамперед, завдяки цьому підприємство може розробити необхідну й ефективну систему стратегічного аналізу фінансових ризиків, і на основі цього здійснювати стратегічне управління (в тому числі ризик-менеджмент).